

Megatrendit Afrikassa: Väestönkasvu

Kirjoittaja: Leena Vastapuu

Tiivistelmä

Afrikan demografinen vaihtelu on valtavaa ja onkin järkevämpää puhua Afrikan väestönkasvusta alueellisesti kuin koko maanosaa koskevana ilmiönä. Saharan eteläpuolisen Afrikan väestön odotetaan kaksinkertaistuvan vuoteen 2050 mennessä. Ranskankielisessä Länsi-Afrikassa väestönkasvu on nopeinta koko maailmassa – Nigerissä nainen saa jopa 7,2 lasta elämänsä aikana. Monessa Itä-Afrikan maassa hedelmällisyysluku on puolestaan viime vuosina laskenut, ja Etelä-Afrikassa sekä monessa Pohjois-Afrikan maassa hedelmällisyysluku on jo alle 3. Koska keskimääräinen elinikä on noussut merkittävästi ympäri maanosaa ja erityisesti Saharan eteläpuolisessa Afrikassa, ja koska alueella on jo valmiiksi suuri määrä lapsia ja nuoria, väestönkasvu jatkuu, vaikka hedelmällisyysluku laskee. Moni Afrikan maa toivoo tulevaisuudessa hyötyvänsä niin sanotusta demografisesta osingosta. Tällä viitataan talouden kasvupotentiaaliin väestörakennemurroksessa, jossa työssäkäyvän väestön määrä kasvaa nopeammin kuin siitä riippuvaisen väestön määrä. Jotta demografinen osinko toteutuisi, monia politiikkatoimia tarvitaan sopivan ikärakenteen ohella. Tutkimus osoittaa, että erityisesti tyttöjen ja naisten ylemmällä peruskoulutuksella (secondary education) on suurin vaikutus hedelmällisyysluvun alentamiseen Saharan eteläpuolisessa Afrikassa. Löydös on maailmanlaajuisesti tarkasteltuna poikkeuksellinen, ja sitä tulisi tutkia lisää. Vuoteen 2050 mennessä valtaosa maailman nuorisosta sijaitsee Afrikassa. Tämä on maanosan merkittävimpiä haasteita ja mahdollisuuksia kuluvalle vuosisadalla.

Vallitseva ymmärrys väestönkasvusta Afrikassa

Afrikan monimuotoisuuden takia voidaan tehdä ainoastaan kolme yleishuomiota koko maanosan demografisesta kehityksestä. (1) Afrikan väestö tulee kasvamaan merkittävästi 2000-luvulla, vaikka keskimääräinen hedelmällisyysluku laskisikin nopeasti, (2) maanosassa tulee yhtäältä asumaan koko maailman nuorin väestö ja toisaalta (3) suurin osa työikäisestä väestöstä. Tässä raportissa analysoidaan näiden kehitysten syitä ja seurauksia ja annetaan suuntaa-antavia numeerisia arvioita Afrikan demografisesta tulevaisuudesta. Lisäksi alueellisia eroja esitellään ja toimintasuosituksia tarjotaan.

Viime vuosina useissa tutkimuksissa on arvioitu mahdollisuuksia hyötyä demografisesta osingosta Afrikassa. Tällä viitataan talouden kiihtyneeseen kasvupotentiaaliin väestörakennemurroksessa, jossa työssäkäyvän väestön määrä kasvaa nopeammin kuin siitä riippuvaisen väestön määrä. Tietyissä olosuhteissa tällainen väestörakenne tuottaa kasvuikkunan, joka on aikaisemmin hyödyttänyt monia valtioita. Koska demografinen osinko on ajankohtainen aihe sekä Afrikan poliittisten päättäjien että tutkijoiden piirissä, ilmiötä ja sen toetutumisen ennakoedellytyksiä eritellään erityisesti väestönkasvun vaikutuksia käsittelevässä luvussa.

YK:n julkaisema *World Population Prospects* on siteeratuin tietopohja maailman väestönkasvusta. Viimeisin raportti julkaistiin 17. kesäkuuta 2019, johon alla esitellyt luvut ja arviot perustuvat. Huomionarvoisinta on, että Saharan eteläpuolisen Afrikan väestön odotetaan kaksinkertaistuvan vuoteen 2050 mennessä. Vuosien 2019 ja 2050 välisenä aikana maailmaan ennustetusta kahden miljardin ihmisen väestönkasvusta 52 prosenttia on arvioitu tapahtuvan alueella. Määrällisesti synnytyksen määrä Saharan eteläpuolisessa Afrikassa lisääntyy, vaikka hedelmällisyysluku laskee, sillä alueella on jo valmiiksi suuri määrä hedelmälliseen ikään tulevia lapsia ja nuoria. Nykyisistä 36 maasta, joissa nainen saa keskimäärin yli 4 lasta elämänsä aikana, 33 sijaitsee Saharan eteläpuolella. Lisäksi alaikäisten synnyttäjien (15–19 vuotta) määrä on maailman suurin. Hedelmällisyysluvun lisäksi odotettu elinikä on avainasemassa väestönkasvuennusteita laadittaessa. Keskimääräinen elinikä on noussut kaikkialla maailmassa aikavälillä 1990–2019, mutta eniten Saharan eteläpuolisessa Afrikassa, jossa lisäystä on tullut keskimäärin jopa 12 vuotta (nyk. 61,1 vuotta). Toisaalta myös kaikki maailman lyhytikäisimmät valtiot voidaan löytää alueelta: Keski-Afrikan tasavalta, Tšad, Lesotho, Nigeria ja Sierra Leone, joissa kaikissa odotettu elinikä on alle 55 vuotta.

Maailman korkeimmat hedelmällisyysluvut löytyvät puolestaan ranskankielisestä Länsi-Afrikasta. Esimerkiksi Nigerin odotetaan maailman korkeimmalla lapsiluvullaan (7,2 lasta naista kohden) kolminkertaistavan väkilukunsa vuoteen 2050 mennessä. Poikkeuksiakin on, kuten Senegal. Investoimalla merkittävästi koulutukseen ja helpottamalla ehkäisymenetelmien saatavuutta, maa on hiljattain onnistunut nousemaan alueelliseksi esimerkiksi väestöpolitiikkansa suhteen. Vuonna 2019 Senegalin hedelmällisyysluku oli 4,6 lasta / nainen, jonka odotetaan yhä laskevan tulevina vuosina. Afrikan valtavasta monimuotoisuudesta kertovat maat kuten Etelä-Afrikka (2,4 lasta / nainen), Tunisia (2,2 lasta / nainen) ja Mauritius (1,4 lasta per nainen), joista viimeisimmän hedelmällisyysluku on jo pitkälti alle nettouusiutumisluvun 2,1.

Uusimman tutkimuksen mukaan tehokkain tapa laskea hedelmällisyyslukua Saharan eteläpuolisessa Afrikassa on investoida tyttöjen ja naisten ylempään peruskoulutukseen (secondary education). Kun Afrikan ulkopuolella naisten työssäkäynnillä on tyypillisesti suurin vaikutus hedelmällisyyslukuihin, Saharan eteläpuolisessa Afrikassa sillä ei näytä olevan minkäänlaista vaikutusta. Vaikka asia vaatii vielä lisätutkimusta, se on silti huomionarvoinen. Selitykseksi on esitetty kulttuurikontekstia, jossa laajennettu perhe auttaa lähes automaattisesti työssäkäyvää äitiä lastenhoidossa. Jos tavoitteena on hedelmällisyysluvun laskeminen, vaikuttaakin siltä, että Saharan eteläpuolisessa Afrikassa on aikaisemmin panostettu vääränlaiseen koulutukseen. Nykyisin suurin osa erityisesti tytöille tarkoitetuista koulutusresursseista on suunnattu peruskoulun alkuun (primary education). Tämä puolestaan on johtanut poikien yliedustukseen vanhemmissa ikäluokissa. Jos resursseja suunnattaisiin sen sijaan peruskoulun loppupuolelle (secondary education), tytöt olisivat alkuvaiheessa noin 12-vuotiaita ja koulutuksella saataisiin todennäköisesti tehokkaasti vähennettyä sekä teiniraskauksia että lapsiavioliittoja. Pidempi koulutus myös tukisi tyttöjä tekemään tietopohjaisia päätöksiä raskaaksi tulemisesta ja ehkäisyn käyttämisestä, monenlaisille yhteiskunnallisille paineille antautumisen vastapainona. Tyttöjen pidemmän peruskoulutuksen on lisäksi todettu vähentävän lapsikuolleisuutta, jolloin useamman lapsen hankkiminen ”varmuuden vuoksi” vähenee. Kaiken kaikkiaan on arvioitu, että ylempään peruskoulutukseen (secondary education) loppuun suorittaneilla naisilla on ainakin yksi lapsi vähemmän kuin niillä naisilla, jotka ovat suorittaneet ainoastaan alemman peruskoulutuksen (primary education). Tämä voi kuulostaa mitättömältä määrältä, mutta erään arvion mukaan yhden lapsen ero globaalille tasolle vietyinä muuttaisi vuoden 2050 väestöennustetta jopa kolmella miljardilla.

Maanosan merkittävä haaste – ja mahdollisuus – on sen nuorisossa. Vuoteen 2050 mennessä valtaosa maailman nuorisosta (0–24 vuotta) tulee olemaan Afrikassa. Pohjois-Afrikan ”Arabikevään” esimerkki on kuitenkin hyvä muistutus siitä, etteivät pelkät koulutusmahdollisuudet itsessään riitä, jos koulutusta vastaavia työpaikkoja ei ole vastaavasti tarjolla. Historia osoittaa, että konfliktien todennäköisyys lisääntyy merkittävästi ns. todella nuoren ikärakenteen maissa. Tämä tarkoittaa väestöä, jossa kaksi kolmasosaa tai enemmän on alle 30-vuotiaita. Esimerkiksi vuosien 2000 ja 2007 välillä kaksi kolmasosaa kaikista uusista konflikteista alkoi maissa, joissa on tämäntyyppinen ikärakenne: Keski-Afrikan tasavalta, Norsunluurannikko, Haiti, Mali ja Nigeria. Toisaalta, jos nuorille järjestetään mielekkäitä koulutus- ja työskentelymahdollisuuksia, he ovat tulevaisuuden työntekijöitä ja keksijöitä.

On huomionarvoista, että noin 95 prosenttia Afrikan nuorisosta (15–24 vuotta) työskentelee epävirallisen talouden parissa. Länsi-Afrikassa tämä prosentti on lähes 98. Yhtäältä työskentely epävirallisella sektorilla antaa vain pienen ja epävakaan tulonlähteen ja ei tarjoa turvaa esimerkiksi työttömyyden varalle. Toisaalta epävirallisen sektorin työ antaa mahdollisuuden edes pieniin tuloihin lukemattomille köyhille, mukaan lukien monille naisille. Valtionhallinnon näkökulmasta epävirallinen talous on myös kaksiteräinen miekka. Verotulojen menetyksen käänköpuolena valtio saa sektorin kautta lukemattoman määrän palveluita ja tuotteita. Joidenkin arvioiden mukaan Afrikan korkeiden hedelmällisyyslukujen pääasiallisena syynä on nimenomaan hidas talouskehitys eivätkä esimerkiksi riittämättömät perhesuunnittelupalvelut. Tämä näkemys on kuitenkin kiistanalainen.

Nopea väestönkasvu on jo nyt työntänyt Afrikan valtiot ääri rajoille esimerkiksi palveluntuotannon ja infrastruktuurin suhteen. Kaikista vähiten kehittyneiden 47 maan ryhmästä 32 sijaitsee Saharan eteläpuolisessa Afrikassa. Näissä maissa BKT asukasta kohden on alle USD 1000. Samaa aikaa vähiten kehittyneiden maiden väestön on laskettu kasvavan 2,5 kertaa nopeammin kuin väestön

muualla maailmassa. Ennusteen mukaan vuoteen 2050 mennessä yli 85 prosenttia äärimmäisessä köyhyydessä elävistä ihmisistä asuu Saharan eteläpuolisessa Afrikassa. Maanosan hallinnot ovat jo ymmärtäneet ongelman laajuuden ja tehneet lukuisia linjauksia, joiden päämääränä on väestönkasvun hillitseminen. Näitä linjauksia priorisoidaan ja toteutetaan kuitenkin vain harvoin.

Väestönkasvun vaikutukset Afrikassa

Moni Afrikan valtio on asettanut suuria toiveita demografiseen osinkoon ja sen vuoksi tässä osuudessa keskitytään erityisesti demografisen osingon toteutumisen edellytyksiin. Vuonna 2017 Afrikan unioni nosti ilmiön pääfokukseksi. Haaveet demografisesta osingosta perustuvat pitkälti Itä-Aasian kokemukseen 1900-luvun loppupuolella, kun moni alueen valtio pystyi hyötymään merkittävästi muuttuneesta ikärakenteestaan ja kasvamaan taloudellisesti. Demografisen osingon toteutumiseksi tarvitaan sekä ihanteellinen ikärakenne että sitä tukevia politiikkalinjauksia. Niin sanottu demografinen ikkuna avautuu, kun jokaista työkäisistä riippuvaista ihmistä kohti on 1,7 työssäkäyvää ihmistä. Tämän toteutumiseksi on ensin tapahduttava nopea ja jyrkkä lasku hedelmällisyysluvussa. Lisäksi tarvitaan useita poliittisia toimenpiteitä työpaikkojen luonnista ja tulevaisuudennäkymiä tarjoavasta koulutuksesta aina vähintään minimitasoiseen sosiaaliturvaan. On kuitenkin korostettava, että oikeanlainen ikärakenne yksinään ei ole riittävä edellytys demografisen osingon toteutumiseen. Demografinen ikkuna voi pysyä auki 40–50 vuotta, kun suuri työkäisten määrä alkaa vanheta nopeasti luoden näin uuden työkäisistä riippuvaisen joukon.

Valtaosa Pohjois-Afrikan maista on eri vaiheissa demografisen osingon aikajanalla. Algerian, Djiboutin, Egyptin ja Libyan ikkuna on levällään, kun Marokon ja Tunisian ikkuna on hiljakseen sulkeutumassa. Tunisia oli ensimmäinen mantereen valtioista, joka saavutti demografiselle osingolle suotuisan ikärakenteen. Toistaiseksi se ei kuitenkaan ole onnistunut käyttämään mahdollisuutta hyväkseen, kuten ei moni muukaan alueen valtioista. Pohjois-Afrikasta voidaan löytää kolme päätekijää, jotka hankaloittavat demografisen osingon toteutumista: yleinen poliittinen epätasapaino, epätasa-arvoinen sosiaali- ja talouspolitiikka erityisesti naisia ja vähemmistöryhmiä kohtaan sekä valtava nuorisotyöttömyys. Monet korkeasti koulutetut nuoret ovatkin päätyneet töihin epävakaa tulotason ja sen seurauksena myös ennakoimattoman tulevaisuuden tarjoavalle epäviralliselle sektorille. Tämä on huolestuttava tilanne ja voi johtaa yhä uusiin protesteihin Pohjois-Afrikassa.

Suurimmalla osalla Saharan eteläpuolisen Afrikan maista on vielä vuosikymmeniä demografisen ikkunan avautumiseen. Alueellisiakin eroja on, ja esimerkiksi tietyissä Itä-Afrikan maissa hedelmällisyysluvut ovat pudonneet nopeasti. Usein käytetty esimerkki tällaisesta maasta on Ruanda. Keskimäärin hedelmällisyysluku Länsi-Afrikassa pysyy noin 5 ja 5,5 välillä, joten demografisen ikkunan avautumiseen on vielä matkaa. Joidenkin arvioiden mukaan usean ranskankielisen Länsi-Afrikan maan täytyy odottaa jopa 2060-luvulle ennen ikkunan avautumista.

Demografisen osingon hyödyntämismahdollisuudet ovat suoraan riippuvaisia afrikkalaisten valtioiden omasta toiminnasta. Varmaa on, että ilman riittäviä tukitoimia demografinen osinko ei tule realisoitumaan. Toisaalta kaikki mahdollisuudet systemaattisten suunnitelmien tekoon ja niiden toteuttamiseen ovat olemassa, jos afrikkalaiset valtiot niin haluavat.

Hedelmällisyys ja perhesuunnittelu ovat herkkiä asioita, ja naisilla tulisi aina olla oikeus päättää raskaaksi tulemisestaan. Valtio toimijat, järjestöt ja kansainvälinen yhteisö voivat kuitenkin tukea naisia tekemään tietopohjaisia päätöksiä mahdollisesta lisääntymisestään. Kun tiedetään, että väestönkasvu on kärjistänyt monia ongelmia Afrikassa ja tulee tekemään niin myös tulevaisuudessa, aihetta ei voida enää ohittaa sen sensitiivisyyden vuoksi. Jos näin kuitenkin tehdään, väestönkasvun hillintä vaikeutuu ja väestönkasvu tulee kiihdyttämään lukuisia muita globaaliongelmia aina ilmastonmuutoksesta kaupungistumiseen. Poissulkien muutama yksittäistapaus, maanosan keskimääräinen talouskasvu yhdistettynä jatkuvaan väestönkasvuun ei tule riittämään köyhyyden nopeaan vähentämiseen. Huolellisesti suunnitellun väestöpolitiikan avulla suunta voidaan kuitenkin kääntää.

Toimintavaihtoehdot ja suositukset

Väestönkasvun hillitsemiseksi tulee tehdä kaikki mahdollinen. Tämä voidaan saavuttaa paikalliseen kontekstiin sopeutetuilla ohjelmilla, joihin sisältyy esimerkiksi perhesuunnittelupalveluita, koulutusmahdollisuuksia ja tiedotuskampanjoita. Monipuolisten ohjelmien tuella naiset voivat tehdä perusteellisempaan tietoon pohjaavia päätöksiä raskauksistaan. Pelkkä naisiin ja tyttöihin keskittyminen ei kuitenkaan riitä, vaan miehet ja pojat on saatava myös mukaan. Tutkimus osoittaa, että naiset ympäri Afrikkaa haluavat vähemmän lapsia kuin puolisonsa, mutta päätöksen perheen koosta tekee useimmiten mies. Riippuen kontekstista, esimerkiksi kyläpäälliköitä, uskonnollisia johtajia, rap-artisteja tai urheiluidoleita voidaan pyytää kampanjoiden kärkihahmoiksi. Lisäksi laaja valikoima ehkäisymenetelmiä tulisi olla helposti saatavilla niin kaupungeissa kuin maaseudullakin. Nykyinen ehkäisymenetelmien käyttöaste Saharan eteläpuolisessa Afrikassa on vain noin 26 prosenttia, kun tarve olisi paljon suurempi. Aina Senegalista Ruandaan on kuitenkin monia rohkeavia esimerkkejä, joita voidaan muokata paikalliseen kontekstiin sopivalla tavalla. Lisäksi tulisi rohkaista mediakampanjoita ja perhesuunnittelua koskevan keskustelun käymistä kaikilla yhteiskunnan tasoilla.

Epävirallisen talouden haasteita ja mahdollisuuksia tulisi yhä kartoittaa Afrikan valtiotoimijoiden, yksityissektorin ja akateemisen maailman yhteistyönä. Viimeaikaisia innovaatioita esimerkiksi mobiilipankkipalveluiden alalla voitaisiin hyödyntää epävirallisella sektorilla toimivien yritysten virallistamisessa, ja hallinnot voisivat tarjota esimerkiksi veroetuja liikepaikkojen vuokrista. Epävirallisen sektorin virallistaminen ei ainoastaan vahvistaisi valtioiden talouksia, vaan tarjoaisi myös yrittäjille itselleen mahdollisuuden suunnitella tulevaisuuttaan ja vähentäisi näin houkutusta saada lapsia vain ”varmuuden vuoksi”.

Merkittäviä investointeja tulisi tehdä naisten koulutukseen ja erityisesti heidän myöhempään peruskoulutukseensa (secondary education). Ideaalitapauksessa kaikkia koskeva laaja peruskoulutus olisi normi, mutta tähän tavoitteeseen matkalla hyvänä välitavoitteena olisi saavuttaa tasa-arvo tyttöjen ja poikien koulutusmäärissä.

Afrikan hallintojen tulisi ottaa napakasti ohjat demografisen osingon hyötyjen tavoittelussa. Hedelmällisyysluvun ripeä laskeminen ja sen seurauksena esiintyvä työväestön kasvava osuus ei ole itsessään riittävä keino demografisen osingon realisoimiseen. Vain, jos nuorten on mahdollista kouluttautua ja löytää koulutustaan vastaavaa työtä, ja vain, jos he pystyvät kuvittelemaan itselleen tulevaisuuden asuinmaidensa tasa-arvoisina kansalaisina, voidaan demografisesta osingosta saada paras mahdollinen hyöty. Kuten Jack Goldstone (2019, suomennos kirjoittajan) arvioi tarkkanäköisessä artikkelissaan:

Tulevina vuosikymmeninä Afrikassa on sekä nopeinta väestönkasvua maailmassa että suurin kasvualusta maailman arvokkaimmalle valuutalle — nuorille. Seurauksena on sekä riskejä että huolia, ja kehittyneelle maailmalle syntyy kiusaus yrittää aidata itsensä Afrikan ulkopuolelle. Tämä olisi kuitenkin traaginen virhe. Kestävän energiantuotantosiirtymän ohella Afrikkaa tulee tukea näiden nuorten täyden potentiaalin toteuttamisessa niin omissa elämässään kuin maailmanlaajuisellakin tasolla. *Tämä* on tulevan vuosisadan tärkein tehtävä globaalia turvallisuutta ja hyvinvointia ajatellen.

Lopulta on todettava, että jos Afrikan valtiot, alueelliset organisaatiot ja kansainvälinen yhteisö eivät ala priorisoida väestönkasvun aiheuttamaa haastetta suoran rahoituksen keinoin, Saharan eteläpuolisen Afrikan väestö jatkaa kasvamistaan nopeassa tahdissa. Kun suuri syntyvyys yhdistetään nopeasti laskeneeseen kuolleisuuteen, laskutoimitus on helppo tehdä. Väestönkasvu on Afrikan kohtalonkysymys.

Lähteet

- Bongaarts, J. 2017, "Africa's Unique Fertility Transition", *Population and Development Review*, vol. 43, s.39-58.
- Bongaarts, J. 2016, "Slow Down Population Growth", *Nature*, vol. 530, s.409-412.
- Bankóová, V. 2018, "The Demographic Determinants of Africa's Changing Global Position", *Human Affairs*, vol. 28, no. 4, s.367-378.
- Beatriz, E.D., Molnar, B.E., Griffith, J.L. & Salhi, C. 2018, "Urban-Rural Disparity and Urban Population Growth: A Multilevel Analysis of Under-5 Mortality in 30 Sub-Saharan African Countries", *Health & Place*, vol. 52, s.196-204.
- Cilliers, J. 2018, *Getting to Africa's Demographic Dividend*, Institute for Security Studies, Africa Report 13, August 2018, <https://issafrica.org/research/africa-report/getting-to-africas-demographic-dividend> [15.6.2019].
- Cohen, J.E. 2008, "Make secondary education universal", *Nature*, vol. 456, no. 7222, s.572-3.
- Goldstone, J.A. 2019, "Africa 2050: Demographic Truth and Consequences", *Governance In An Emerging New World*, Winter Series, Issue 119, <https://www.hoover.org/publications/governance-emerging-new-world/winter-series-issue-119> [8.6.2019].
- Groth, H. & May, J. 2017, *Africa's Population: In Search of a Demographic Dividend*, Springer, Cham.
- Groth, H., May, J.F. & Turbat, V. 2019, "Policies Needed to Capture a Demographic Dividend in Sub-Saharan Africa", *Canadian Studies in Population*, vol. 46, no. 1, s.61-72.
- Horton, R. 2017, "Offline: Africa Does Not Need a Prince Charming", *The Lancet*, vol. 390, no. 10102, s.1574-1574.
- Kaps, A., Schewe, A. & Klingholz, R. 2019, *Africa's Demographic Trailblazers: How Falling Fertility Rates are Accelerating Development*, Berlin Institute for Population and Development, June 2019.
- Sankoh, O. 2016, "Africa's Demographic Future: Why Africa Should Take the Lead", *The Lancet Global Health*, vol. 4, no. 8, s.e522-e522.
- Schure, J., Ingram, V., Sakho-Jimbira, M.S., Levang, P. & Wiersum, K.F. 2013, "Formalisation of Charcoal Value Chains and Livelihood Outcomes in Central- and West Africa", *Energy for Sustainable Development*, vol. 17, no. 2, s.95-105.
- Sow, M. 2018, "Figures of the Week: Africa's Growing Youth Population and Human Capital Investments", *Brookings: Africa in Focus*, September 20.
- UN DESA 2019, *World Population Prospects 2019: Highlights*, United Nations Department of Economic and Social Affairs, June 2019, https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf [18.6.2019].
- UNFPA 2018, *UNFPA Annual Report 2018: One Vision, Three Zeros*, United Nations Population Fund, <https://www.unfpa.org/annual-report> [15.6.2019].
- UNICEF 2017, *Generation 2030 Africa 2.0: Prioritizing Investments in Children to Reap the Demographic Dividend*, United Nations Children's Fund, October 2017, https://www.unicef.org/publications/index_101219.html [15.6.2019].
- UNICEF 2019, *MENA Generation 2030*, United Nations Children's Fund, April 2019, <https://www.unicef.org/mena/reports/mena-generation-2030> [15.6.2019].
- Walker, R.J. 2016, "Population Growth and its Implications for Global Security", *American Journal of Economics and Sociology*, vol. 75, no. 4, s.980-1004.
- van Diesen, A. & Abu-Ismaïl, K. 2019, "MENA Generation 2030: Prospects for a Demographic Dividend", *The Forum: ERF Policy Portal*, April 2019, <https://theforum.eref.org.eg/2019/04/17/mena-generation-2030-prospects-for-a-demographic-dividend> [15.6.2019].